

Leyla Məmmədova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
tariella65@mail.ru
(Azərbaycan)

**USTAD XANƏNDƏ CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN
XATİRƏSİNƏ VƏ AZƏRBAYCANIN MƏNƏVİ İRSİNƏ DƏYƏRLİ
BİR TÖHFƏ: ZEMFİRA SƏFƏROVANIN “ŞƏRQ MUSIQİSİNİN
PEYĞƏMBƏRİ” KİTABI**

Şifahi ənənəli musiqi... Onun təkcə musiqi mədəniyyətinin inkişafında deyil, bütün bəşəriyyətin inkişafındakı böyük və daimi rolu bu gün artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Təəssüf ki, o, uzun müddət lazımi diqqətdən kənarda qalmışdır, belə ki, tarixçilər daha çox yazılı sənədlərin öyrənilməsilə məşğul olmuşlar. Lakin “şifahi ənənəli musiqi” anlayışı altında nə gizlənir? “Quru” elmi dillə desək, şifahi ənənəli musiqi - bu və ya digər sosial qrup tərəfindən yaradılan, az və ya çox dərəcədə ciddi kodlaşdırılmış musiqi mətninin şifahi ötürülmə sistemini nəzərdə tutur. Bu zaman qeyd etmək lazımdır ki, ötürülmə ilə yanaşı, ifaçı tərəfindən həm də informasiyanın dəyərləndirilməsi baş verir ki, bu da əsasən həmin qrupun dünyagörüşünün və kollektiv təcrübəsinin varisliyini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bu gün şifahi ənənəli musiqiyə maraq durmadan artır, bütün ölkə miqyasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu çiçəklənmənin əlamətləri hər yerdə özünü büruzə verir. Bu baxımdan ölkəmizin Vitse-Prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın muğama, aşıq sənətinə və ümumiyyətlə xalq incəsənətinə marağın dirçəldilməsində əvəzsiz xidmətləri danılmazdır. Məsələn, 2005-ci ildə “Qarabağ xanəndələri” musiqi albomunun nəşri, 2008-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq, “Muğam ensiklopediyası”nın nəşri, “Üzeyir dünyası” adlanan möhtəşəm bir layihəsinin həyata keçirilməsi, 2009-cu ildə “Muğam mərkəzi”nin açılışı və “Muğam dünyası” beynəlxalq Festivalı və onun çərçivəsində keçirilən “Muğam aləmi” beynəlxalq simpoziumunun keçirilməsi və s. respublikamızın musiqi ictimai həyatında mühüm hadisə oldu. Bundan əlavə, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən respublikada mütləq olaraq, muğam müsabiqələri keçirilir, müsabiqə qaliblərinin xaricdə qastrol səfərləri təşkil olunur, bununla da Azərbaycan muğam sənətinin fəal

təbliğatı aparılır. Bütün bunların nəticəsi kimi qürur hissi ilə deyə bilərik ki, son illər ərzində Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin ən yüksək səviyyədə təbliğ olunmuş, dünya miqyasında özünə layiqli ad qazanmışdır.

Bütün bunlar şifahi ənənəli musiqinin qorunmasının və yenilənməsinin ən yaxşı və yeganə düzgün yoludur. Və məhz indi, XXI əsrin əvvəlində “canlı” sənətə qanadlarını geniş açaraq yenidən tam gücü ilə səslənməsində zəruri təkan impulsu verilməsi bizim üçün əlamətdardır. Əlbəttə ki, incəsənətin bu növünün estetik dəyərini görmək, dərk etmək və qiymətləndirmək, bəlkə də sənəti bilməyənlər üçün çətinidir. Lakin elə buna görə də bizim musiqişünas alimlərimiz çalışırlar ki, xalqımızın musiqi intellektual potensialını zənginləşdirməyə, onu aşağı səviyyəli “mahnı axınından” qorumağa can atırlar. Sırr deyil ki, XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq, dünyanın bir çox ölkələrində müəyyən sosial qruplara ünvanlanmış “mahnı konveyeri” canlı, funksional musiqi məhsullarının əsas formasına çevrilmişdir. Təəssüf ki, Azərbaycan da bu mənada müstəsnaqlıq təşkil etmir. Buna görə də bizim mənəvi irsimizin, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin tarixinə həsr olunmuş yeni kitabların və tədqiqatların yaranması xüsusilə qiymətlidir.

Dəyərli bir nəşr haqqında söhbətimizi başlamaq istərdim. 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə görkəmli musiqişünas alim, akademik, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi və əməkdar elm xadimi, sənətşünaslıq doktoru, professor Zemfira Səfərovanın Qarabağ muğam məktəbinin parlaq nümayəndələrindən biri Cabbar Qaryağdıoğluna həsr olunmuş “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlı kitabı (B., “Şərq-Qərb”, 2008. -160 s.) işıq üzü görmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, musiqi ictimaiyyəti Cabbar Qaryağdıoğlu (1861-1944) haqqında kitablarla artıq tanışdır. Xüsusi olaraq Firudin Şuşinskiyin 1987-ci ildə nəşr olunmuş “Cabbar Qaryağdıoğlu” kitabını qeyd etmək istərdik [2, s.128]. Lakin onu da deməliyik ki, bu cür kitablar əsasən xatirə qəbilindəndir. Bundan fərqli olaraq, Z.Səfərovanın kitabı tutumlu elmi tədqiqat olub, ilk dəfə çap olunan əlyazma və not materialları ilə zəngindir. Z.Səfərovanın kitabı Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında bütün əvvəlki materialları cəmləşdirərək, böyük xanəndənin tam yaradıcılıq portretinin yaradılması məqsədini daşıyır. Eyni zamanda, geniş oxucu marağını təmin edərək, kitabda materialların oxunaqlı bir dillə təqdim olunmasını da xüsusi qeyd etməliyik. Bütün bunlar alimin illərlə topladığı təcrübənin göstəriciləridir. Təsədüfi deyil ki, Z.Səfərova Azərbaycan musiqi elminin aktual məsələlərinə həsr olunmuş 20-dən artıq kitabın müəllifidir.

“Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabı ilk səhifələrindən bizi Azərbaycan musiqi aləminə aparır. Kitabın ön sözündə müəllif “Azərbaycan musiqisi” məfhumunu aydınlaşdıraraq, hər bir azərbaycanlı və hər bir musiqiçi üçün Şuşa şəhərinin nə demək olduğunu vurğulayır. Axı Şuşa “muğamın beşiyi”, “Qafqazın konservatoriyası”dır. Müəllif Cabbar Qaryağdıoğlu ilə şəxsən tanış olmuş və onu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırmış məşhur rus şairi Sergey Yesenin sözünü yada salır: “Kim oxumağı bacarmırsa, o, Şuşalı deyil” [1, s.54]. Azərbaycana qısa bir müddətə səfər etmiş rus şairinin bu sözləri Şuşanın bizim üçün nə demək olduğunu əyani nümayiş etdirir. Qeyd edək ki, S.Yeseninin xanəndənin sənətinə valeh olaraq, Cabbar Qaryağdıoğluna şeir həsr etməsi də əlamətdardır. Həmin şeir bu sözlərlə başlanır: “Mən yalnız o gülü sevirəm ki, kökləri torpağa möhkəm bağlıdır” («Я только тот люблю цветок, который врос корнями в землю») [1, s.53].

Kitabın giriş hissəsini, sözün əsl mənasında, Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixinin parlaq səhifələrinə dair mühazirə, həmçinin, tamamlanmış elmi tədqiqat hesab etmək olar. Bu, Azərbaycan musiqi incəsənətinin və xanəndəlik sənətinin yaranması və təşəkkülü tarixinə retrospektiv bir baxışdır. Bu hissə Zemfira Səfərovanın bir tədqiqatçı alim kimi elmi yaradıcılığının böyük bir hissəsini həsr etdiyi Səfiəddin Urməvinin (1217-1294), Əbdülqadir Marağainin (1353-1435), Mir Möhsün Nəvvabın (1833-1918) musiqi traktatları əsasında işlənilmişdir. Daha sonra isə giriş məqaləsində qısa şəkildə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində xanəndəlik sənətinin səciyyəsi verilir ki, bu da tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edən Cabbar Qaryağdıoğlunun şəxsiyyətinin, yaradıcılıq simasının öyrənilməsi üçün zəmin hazırlayır.

Kitabın I fəslə Cabbar Qaryağdıoğlunun həyat yoluna həsr olunur. Məlum olduğu kimi, xanəndələrimizin bir çoxu, o cümlədən, Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşada anadan olmuşdur və simvolik olaraq I hissə “İlk dəfə Şuşadan ucalan səs” adını daşıyır. Burada Cabbar Qaryağdıoğlunun yaşayıb-yaratdığı mühit dəyərləndirilir, dahi xanəndənin həyatı haqqında çoxlu yeni, bu vaxta qədər məlum olmayan faktlar açıqlanır. Xüsusilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən Cabbar Qaryağdıoğlunun qardaşına, xanəndəyə həsr olunmuş “Məşədi Məhəmməd Bülbül” adlı kitabın (Bakı, 2008) nəşri ilə bağlı məlumat diqqətəlayiqdir. Həmçinin, ilk dəfə çap olunmuş AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxiv sənədləri, Hüseyn Cavidin ev-muzeyinin materialları, Cabbar Qaryağdıoğlunun ailə arxinin materialları da maraqlıdır.

Bu bölmədə Cabbar Qaryağdıoğlunun üç mahnısı – “Pambıq”, “Vur çə-

kici”, “Bəsti” - Z.Səfərova tərəfindən nota yazılmış ilk nəşri diqqəti cəlb edir [1, s.62-63]. Bunlar Cabbar Qaryağdioğlunun kiçik qızı Şəhla xanıma həsr olunmuş və onun ifasından nota yazılmış mahnılardır.

Kitabın II fəslində Cabbar Qaryağdioğlunun yaradıcılıq yolu əhatə edilərək, xanəndənin konsert və pedaqoji fəaliyyəti işıqlandırılır. Burada həm də AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun maraqlı arxiv materialları təqdim olunmuşdur. Onların arasında Cabbar Qaryağdioğlunun ilk dəfə nəşr olunmuş əlyazması xüsusilə əhəmiyyətlidir.

“Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr” adlanan bu elmi tədqiqat işi üç hissədən ibarətdir. Onun birinci hissəsi XIX əsrin məşhur xanəndə və çalğıçılarına həsr olunmuşdur; ikinci hissədə muğamın inkişaf tarixi və muğamların quruluş xüsusiyyətləri işıqlandırılır; üçüncü hissədə bir çox mahnı və təsniflərin mətnləri verilmişdir. Bundan əlavə, Cabbar Qaryağdioğlu bu işində bir sıra məşhur xanəndələrin - Hacı Hüsünün, Məşədi İsinin, Mirzə Məmmədhəsənin, Ala Palasoğlunun, Keştazlı Həşimin, Əbdülbağı Zülalovun, Dəli İsmayılın, Sadıqcanın və başqa ustadların muğamın mənimsənilməsi üçün qiymətli olan fikirlərini təqdim etmişdir.

Müəllif vurğulayır ki, Cabbar Qaryağdioğlu bir xanəndə kimi metodist olmaqdan daha çox yaradıcı sənətkar idi. Ondan dərs almış və sənətin yüksək zirvəsinə ucalmış şagirdləri ona çox borcludurlar. Çünki o, şagirdlərinə muğamı sadəcə öyrətməklə kifayətlənmirdi, o, böyük bir iş görürdü – gənc xanəndələrin qəlbində ilham qığılçımlarını, sənətə məhəbbət alovlandırırdı.

Ustad öz davamçılarna aşılayırdı ki, muğam sənətinin yeni, hələ kəşf olunmamış, açılmamış laylarını, sirlərini öyrənməyə can atsınlar. O, gənclərdən Əsl Sənətkar yetişdirirdi. Buna görə də onun yetirdiyi xanəndələr – Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və b. öz möhtəşəm sənətkarlığı ilə valeh edirdilər: burada peşəkarlıqdan daha çox yaradıcılıq önə çıxır.

Cabbar Qaryağdioğlu öz işgüzarlığı ilə, daxili intizamı ilə də sənət yoldaşlarına nümunə olaraq, yaradıcılıq ilhamı və coşqun artistlik ehtirası ilə ürəkləri fəth edirdi. Cabbar Qaryağdioğlunun sənəti ondan sonrakı xanəndələr nəslinin, bizim müasirlərimizin yaradıcılığında yaşayır. Əlibaba Məmmədov, Arif Babayev, Ağaxan Abdullayev, Alim Qasimov kimi xalq arasında çox sevilən və dəyərləndirilən xanəndələrin yaradıcılığı buna dələlat edir ki, Cabbar Qaryağdioğlunun parlaq sənəti izsiz sönüb getməmişdir, o, gələcək nəsillərə ötürülən ənənələrdə yaşayır.

Kitabın sonunda Cabbar Qaryağdioğlunun repertuarından 50 mahnının not yazısı təqdim olunmuşdur. Mahnılar 1938-ci ildə fonovaliklərə yazılaraq,

Səid Rüstəmov tərəfindən nota calınmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çoxsaylı qrammofon valları gələcək nəsillər üçün Cabbar Qaryağdıoğlunun işıqlı səsinə və virtuoz ifaçılıq sənətini qoruyub saxlamışdır. Bu sənət, sözün əsl mənasında, xəlqi və dahiyanə idi¹.

Kitabda verilmiş son sözdə müəllif bütün fikirlərini yekunlaşdıraraq, Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcı şəxsiyyətinin Azərbaycanın muğam sənətinin inkişafında və təbliğindəki rolu və əhəmiyyətini müəyyən edir. Zemfira Səfərova Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında öncül sənətkarlarmızın – Üzeyir Hacıbəylinin, Fikrət Əmirovun, Mirzə İbrahimovun, Səməd Vurğunun və b. söylədiyi fikirlərə müraciət edərək, xanəndənin portret cizgilərini daha da dolğunlaşdırır.

Kitabın son səhifələri yenidən Şuşaya ünvanlanmışdır, onlar kədər, ümid və emosiyalarla doludur... Bəli, Şuşanın qaytarılması – bu Azərbaycan xalqının ən böyük ağrısı və arzusudur. Təqdirəlayiqdir ki, Azərbaycan alimləri və xanəndələri, həmçinin yetişməkdə olan musiqiçilər nəsli Qarabağ muğam məktəbinin ənənələrinə və irsinə qayğıkeşliklə yanaşır və onu qoruyurlar. Bütün bunlar bizə ümid verir ki, torpaqlarımızın qaytarılması gününü nə qədər gözləməli olsaq da, bizim istedadlı gəncliyimiz, həmin “şifahi ənənəli musiqinin” daşıyıcıları muğam sənəti sahəsində özündən əvvəlki nəsillərin muğam ruhunu qoruyub saxlayacaq. Allahdan arzulayırıq ki, onlar «az və çox dərəcədə ciddi kodlaşdırılmış musiqi mətnini» gələcək nəsillərə ötürə bilməkdən başqa, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələrinin Üzeyir Hacıbəyli, Fikrət Əmirov, Qara Qarayev, Niyazi, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Bülbül, Qurban Primov, Cabbar Qaryağdıoğlu və digər sənətkarlarımızın muğam sənətinin çiçəklənməsi və tərəqqisi naminə əməyini qorusunlar...

Sonda qeyd etmək istərdik ki, Zemfira xanım Səfərovanın “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabı bütövlükdə Azərbaycan musiqi incəsənətinin mahiyyəti haqqında və bilavasitə xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətkarlığı haqqında müəllifin özünəməxsus fikirlərinin cövhərini əks etdirir. Kitabın hər səhifəsi müəllifin dəyişməz mövqeyini, aktual baxışlarını, gərgin fəaliyyət nəbzini nümayiş etdirir. Təəccüblü deyil ki, bu kitab işıq üzü görən kimi oxucu kütləsi arasında geniş yayıldı, çünki təqdim olunan bu kitab, həqiqətən də bu gün Cabbar Qaryağdıoğluna həsr olunmuş ən əhəmiyyətli, ensiklopedik xarakterli, ümumiləşdirici bir tədqiqatdır.

¹XX əsrin əvvəllərinə aid olan bir çox köhnə səs yazıları 2005-ci ildə bərpa olunmuş və yuxarıda adı çəkilən “Qarabağ xanəndələri” musiqi albomuna daxil edilmişdir.

Əlbəttə ki, musiqişünas-alim Z.Səfərovanın istedadı masştablı olduğu üçün, bu haqda fikirlərimiz bir məqalənin çərçivəsinə sığmaya bilər. Axı onun təkcə kitabları deyil, hər bir məqaləsi, məruzəsi bu cür dərin təhlillər tələb edir. Bu kimi yaradıcılıq axtarışların əlamətləri onun yüksəlişinin əsil zamanətidir. Belə ki, Z.Səfərovanın böyük fəallığı ilə seçilən tədqiqatçılıq işi, onun elmi yaradıcılığı Azərbaycanın mədəni irsinə ən gözəl töhfədir. Buna görə də inamla deyə bilərik ki, Azərbaycan musiqi elminin təkcə bu günü deyil, həm də sabahı Zemfira Səfərova kimi musiqi xadimlərinin adı ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Cabbar Qaryağdıoğlu, muğam, xanəndə, ifaçı, musiqi irsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərova Z.Y. Şərq musiqisinin peyğəmbəri. – Bakı, 2008.
2. Şuşinski F.M. Cabbar Qaryağdıoğlu. – Bakı, 1982.

Лейла Мамедова (Азербайджан)

Ценный дар памяти мастера-ханенде Джаббара Гарягдыоглу и духовному наследию Азербайджана: книга Земфиры Сафаровой «Пророк восточной музыки»

В 2008 году вышла в свет книга академика, Заслуженного деятеля искусств и Заслуженного деятеля науки Азербайджана, доктора искусствоведения, профессора Земфиры Сафаровой «Пророк восточной музыки», посвященная одному из ярких представителей карабахской школы мугама Джаббару Гарягдыоглу. На сегодняшний день эта книга самое значительное энциклопедически-обобщающее исследование, посвященное Джаббару Гарягдыоглу.

Ключевые слова: Джаббар Гарягдыоглу, мугам, ханенде, исполнитель, музыкальное наследие.

Leyla Mammadova (Azerbaijan)

A valuable gift to the venerable mugham singer

**Jabbar Garyaghdioğlu's memory and moral heritage of Azerbaijan:
Zemfira Safarova's book entitled "Prophet of eastern music "**

In 2008, the book entitled "Prophet of eastern music", dedicated to one of the most prominent representatives of the Karabakh School of mugham Jabbar Garyagdyoglu, was published by academician, Honored Art and Science Figure of Azerbaijan, Doctor of Art study, Professor Zemfira Safarova. To date, this book is the most significant encyclopedic-generalizing study devoted to Jabbar Garyagdyoglu.

Key words: Jabbar Garjagdyoglu, mugham, khanande (mugham singer), performer, musical heritage.